

УДК 141.5(477)«18/19»

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.11>

ФОРМАЛЬНО-ЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ У ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Олег Поцюрко

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра соціально-гуманітарної підготовки
вул. Городоцька, 26, 79007, м. Львів, Україна*

Марія Поцюрко

*Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського, кафедра гуманітарних дисциплін
вул. Костюшка, 11, 79007, м. Львів, Україна*

Статтю присвячено вивченню проблеми застосування формально-логічного знання при кваліфікації злочинів у діяльності поліцейського щодо забезпечення прав людини.

Саме поліцейські є тією первинною ланкою на якій здійснюється процес кваліфікації злочинів, котрий передбачає спробу поєднання знання обставин (фактів) та складу скоєного злочинного діяння.

Використовуючи формально-логічний підхід поліцейський здійснює кваліфікацію злочинів через розкриття змісту визначеної правової ситуації та її вирішення на основі діючої кримінально-правової норми.

Встановлено, що використовуючи теорію кваліфікації злочинів та формальну логіку поліцейський створює логічні програми кваліфікації злочинів. Необхідність їх розробки також проявляється у потребі розмежування багатьох злочинів із суміжними складами, через наявність у кримінальному законодавстві багатьох злочинів із конкуруючими складами.

Виділено компоненти які окреслюють результати кваліфікації злочинів: обґрунтування кваліфікації; виклад фактичних обставин справи; складання формули кваліфікації; юридичне формулювання обвинувачення.

Кваліфікатору (поліцейському) необхідно добре знати кримінальне законодавство та вміти його застосовувати, щоб висунути та розглянути всі можливі версії кваліфікації, визначити склад злочину.

Особливістю судово-слідчої практики при кваліфікації злочинів є те, що вона передбачає аналіз окремих фактів та відношень між ними, синтез фактів та висунання припущення, тобто висунання та дослідження часткових версій, які пояснюють окремі елементи та ознаки складу злочину. Що в свою чергу дає можливість максимально плідно використати наявний фактичний матеріал для кваліфікації злочинів, а також виявити ланки яких бракує для встановлення остаточного висновку.

Серед ключових принципів на основі яких мала б відбуватися кваліфікація злочинів виділяють: «законність; офіційність; об'єктивність; точність; індивідуальність; повноту; вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються; недопустимість подвійного інкримінування; стабільність.

Ключові слова: формальна логіка, поліцейський, права людини, слідчий, кваліфікація злочину, гіпотеза, версія, склад злочину.

Українські реалії (виникнення різного роду правових колізій) змушують пересічного громадянина звертатися за послугами до правоохоронців, які відповідно до конституції зобов'язані забезпечити дотримання прав та свобод людини і громадянина.

Перогативою діяльності поліції безперечно є забезпечення прав та свобод людини і громадянина, що передбачено як «Конституцією України» [1] так і «Законом України: про Національну поліцію» [2]. Реалізація прерогативи відбувається через постійний вступ поліції у правові відносини з громадянами, та визначає її завдання та функції в сфері забезпечення прав людини.

Одним з таких завдань є кваліфікація злочинів, яка відбувається з дотриманням основних правил та законів формальної логіки. Сам процес кваліфікації злочинів є одним з край складних та багатогранних.

З позиції формально-логічного підходу процес кваліфікації злочинів слід розглядати крізь призму розкриття змісту визначеної правової ситуації та її вирішення на основі діючої кримінально-правової норми. В контексті кваліфікації злочинів розуміння фактичних обставин справи та осягнення смислу кримінально-правової норми по суті не є двома окремими актами, а єдиним процесом, який в кінцевому результаті призводить до застосування кримінально-правової норми.

У контексті формально-логічної кваліфікації злочинів є підстави для використання процедур «розуміння» та «інтерпретації» під час вирішення двох пізнавальних завдань: розуміння кримінально-правового значення фактичних обставин справи та розуміння змісту кримінально-правової норми. Щодо цього важливими є висновки основоположника феноменології Е. Гусерля, який розглядає інтерпретативну діяльність в контексті інтенційного відношення. Феноменом свідомості Гусерль приписує іманентну предметність, відповідно до якої світ конструюється у нашій свідомості. Будь-яка реальність знаходить для нас існування через «надання їй сенсу», а будь-які реальні єдності є «єдностями сенсів», які передбачають існування свідомості яка наділяє їх змістом. Людське буття є буття усвідомлене, завжди осмислене, проінтерпретоване [3, с. 226–243].

Розуміння подій, які відбулися, багато в чому залежить від специфіки проведення відповідних слідчих дій. Наприклад, під час проведення допиту підставою для розуміння є структура питань-відповідей (у формально-логічному сенсі – вона має діалогічну форму). При проведенні допиту здійснюється зустрічний рух смислових проєкцій: розуміння, наприклад, свідком того, що подія вже відбулася події та розуміння слідчим юридичного значення цієї події.

Встановлення фактичних даних дозволяє зрозуміти психічну діяльність особи, яка скоїла злочин, тобто ті психічні складові, які мають правове значення та лежать в основі суб'єктивного зобов'язання (вина, мотив, мета, емоції).

Встановлення фактичних обставин справи обумовлено розумінням сенсу кримінально-правової норми. Інакше особа, яка здійснює кримінальне переслідування, не зможе визначити, які фактичні дані мають кримінально-правове значення та яку норму слід застосувати у конкретному випадку.

В аспекті кваліфікації злочину відповідна особа завжди осягає зміст кримінально-правової норми з точки зору конкретної події злочину. Крім того, під час розслідування та розгляду кримінальної справи кваліфікацію злочину, як відомо, може бути змінено. Зміна формули кваліфікації може бути викликана появою «нових» фактичних обставин, встановлених у процесі розслідування справи або розгляду її у суді.

В теорії кваліфікації злочинів цілком слушно зазначено, що на стадії порушення кримінальної справи кваліфікація злочину носить попередній, орієнтовний характер.

Сприйняття та розуміння слідчим даних отриманих спочатку на стадії порушення кримінальної справи дають можливість йому зробити прогноз: сформулювати версію кваліфікації злочину.

Встановлення порядку постановки питань для кримінально-правової оцінки скоєного передбачає створення логічної програми кваліфікації злочину. Завдання розробки такої логічної програми є доволі важливим, оскільки існує необхідність розмежувати багато злочинів із суміжними складами (у яких поряд із загальними є взаємовиключні ознаки). Це завдання ускладнює наявність у кримінальному законодавстві багатьох злочинів із конкуруючими складами (коли всі ознаки одного складу повторюються в іншому складі в незмінному або конкретизованому вигляді), яскравим прикладом таких злочинів може бути підробка документів.

Норми про кримінальну відповідальність за злочини, що стосуються підробки документів, неоднорідні за змістом та безсистемно закріплені в Кримінальному кодексі України. Отож, у чинному кримінальному законодавстві ознаки об'єктивної сторони виступають загальними характеристиками відповідних злочинів, а не об'єкта посягання. Законодавець використовує численні терміни для опису складів злочинів, виражених у підробці документа або пов'язаних з ним: фальсифікація, умисне спотворення відомостей, внесення свідомо недостовірних відомостей, підроблення документів, підробка документів, виготовлення свідомо підроблених документів, подання документів, що містять свідомо неправдиві дані. Це ускладнює завдання визначення відповідних суміжних та конкуруючих складів злочинів.

Основні компоненти які засвідчують результати кваліфікації злочинів: виклад фактичних обставин справи; складання формули кваліфікації; юридичне формулювання обвинувачення; обґрунтування кваліфікації [4, с. 120–122].

Проміжною ланкою між кримінально-правовою нормою та вчиненим діянням є склад злочину, що виражає найважливіші і найнеобхідніші ознаки, які дозволяють розмежувати злочинну та незлочинну поведінку і відрізняють один злочин від іншого, а також «відкидає» ознаки, що не мають юридичного значення. З діалектичної точки зору процес кваліфікації злочинів полягає у виділенні з одиничного (конкретного злочину) особливого (ознаки складу злочину) та подальше визначення тотожності із загальним (застосованою кримінально-правовою нормою).

Описаний вище логічний процес неможливо здійснювати у випадковому порядку, оскільки всі ознаки складу злочину чітко структуровані та перебувають у системному взаємозв'язку між собою. Тому для правильної кваліфікації злочинів необхідно розробити її логічну програму як інструмент розмежування суміжних складів злочинів, у яких закріплено багато однакових ознак.

Суть логічної програми кваліфікації полягає в послідовній постановці питань, що впливають з ознак складу злочину. Залежно від відповіді ставлять наступне запитання, цей процес триває до того моменту, поки не будуть вивчені та проаналізовано всі ознаки складу.

Логічна програма кваліфікації злочинів, як і будь-який пізнавальний алгоритм починається зі збору та аналізу вихідних даних – первинних фактичних обставин про скоєний акт суспільно небезпечної поведінки індивіда.

Однак з усього масиву відомостей слід виділити лише ті, які мають значення для кваліфікації. Далі слід визначити коло злочинів, що стосуються конкретного злочину. Кваліфікатору необхідно добре знати кримінальне законодавство та сприймати його як систему, щоб висунути та розглянути всі можливі версії кваліфікації.

Видається, що можна виділити ряд принципів на основі яких повинна здійснюватися кваліфікація злочинів: «законність; офіційність; об'єктивність; точність; індивідуальність; повнота; вирішення спірних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються; недопустимість подвійного інкримінування; стабільність [5, с. 331–336].

Традиційно розслідування будь якого злочину починається з постановки наступних питань: що відбулося, чи дане діяння є злочином, хто, чому і як вчинив даний злочин. В ході попереднього слідства необхідно вирішити наступні завдання: а) шляхом об'єктивного дослідження та спостереження зібрати та закріпити в протоколі основні моменти події, змалювати картину злочину; б) дати об'єктивну оцінку та пояснення всім зібраним фактам та доказам, які набувають значення доказів у справі та встановити їх зв'язок; с) зробити узагальнені логічні висновки та пропозиції, які неминуче впливають з усіх встановлених та перевірених фактичних дані.

Побудову гіпотези завжди пов'язують з висунанням припущення, яке пояснює досліджуване явище. В судово-слідчій практиці в ролі такого припущення виступає судово-слідча версія. Щодо кваліфікації злочинів версію можна визначити як одну з гіпотез відносно скоєного злочину або змісту окремих ознак складу злочину. Припущення щодо кваліфікації злочину в цілому можна перевірити шляхом висунання та дослідження часткових версій, які пояснюють окремі елементи та ознаки складу злочину.

Наприклад при поясненні діяння пов'язаного зі смертю внаслідок ДТП, при порушенні правил дорожнього руху, висувають припущення про те, що в діях винуватця містяться ознаки злочину, передбачені ч. 2 ст. 286 КК України [6]. Далі висувають та перевіряють часткові версії щодо змісту суб'єктивної сторони вчиненого діяння (діяння було вчинено навмисно чи з необережності), що дозволить в подальшому правильно відмежувати порушення правил дорожнього руху, що спричинило смерть потерпілого, від вбивства.

Висунання версій на основі фактично отриманих даних дозволяє максимально плідно використати наявний фактичний матеріал для кваліфікації злочинів, а також виявити ланки яких бракує для встановлення остаточного висновку. Поки повністю не встановлено та не доведено всіх ознак та доказів складу злочину, який розглядають, процес кваліфікації не можна вважати завершеним, а висунуті версії про кваліфікацію в подальшому слід перевірити. Припущення яке передувало побудові версії, виступає логічною серцевиною для гіпотези та формулюється у вигляді окремого судження чи системи взаємопов'язаних суджень. Будь яка версія в процесі кваліфікації злочину буде або спростована або підтверджена та використана для подальшого доведення.

Побудова версії в судовому дослідженні складається з трьох етапів. Перший етап – аналіз окремих фактів та відношень між ними; другий етап – синтез фактів та їх узагальнення; третій етап – висунання припущення [5, с. 72].

Метою аналізу є виокремлення з переліку фактичних обставин тих, які прямо чи опосередковано пов'язані зі злочинним діянням (наприклад: сліди ніг, відбитки пальців, сліди пошкоджень, можливі знаряддя злочину, забуті речі).

Основною передумовою побудови гіпотези чи версії є синтез фактичних даних в єдину систему – створення обґрунтованого припущення про суспільно небезпечне діяння. Досить часто особливий зв'язок між фактами проявляється в незвичайному характері самих фактів для даних умов місця та часу або в неповторному характері окремих дій та обставин. Подібні факти та відношення можуть бути добрим фундаментом для побудови плідної версії про обставини злочину або версії про особу злочинця.

Наприклад, у справі про розбійний напад на шофера вантажівки, який скоїли засуджені, котрі втекли з місць позбавлення волі, важливу роль відіграв зміст розмови між

засудженими в машині. Потерпілий показав, що один з нападників на звук визначив несправність працюючого двигуна. Це стало причиною для версії про те, що один з нападників був досвідченим механіком, що в подальшому було підтверджено.

Логічний механізм висування припущення здійснюється на основі аналізу та синтезу. Проблематичність припущення – у його виведенні із засновків. Не достатня обґрунтованість означає, що при істинності засновків висновок може бути як істинним так і хибним. При цьому ступінь ймовірності версії визначається ступенем обґрунтованої наповненості фактами. Серед умов спроможності версії, зокрема виділяють: 1. Несуперечність версії, тобто вона повинна відповідати вихідному емпіричному базису; 2. Обов'язковою умовою версії є можливість її перевірки, тобто застосування фактів в процесі перевірки; 3. Версію вважають спроможною якщо вона є теоретично та практично обґрунтованою; 4. Версія є інформативною у тому випадку, якщо вона виражається у пророчій силі гіпотези.

У судовому дослідженні виділяють два основних способи дослідження версії: 1. Безпосереднє виявлення предметів які шукають; 2. Логічне доведення версій шляхом підтвердження їх наслідків.

Використання гіпотези як закономірної форми розвитку знання дозволяє здійснити перехід від неповного ймовірного до повного достовірного знання. В процесі дослідження злочинів версії слугують орієнтиром і ядром (основою) для планування оперативних та слідчих дій. Знання теоретичного аспекту побудови версії суттєво полегшує процес розслідування злочинів.

Розкриваючи роль логіки у процесі розслідування Гордієнко Н.П. стверджує про те, що в ньому можна виділити три етапи: «початковий, послідууючий та заключний. Перший етап полягає у розробці слідчих версій та складанні плану розслідування. Як говорить кандидат юридичних наук В. О. Коновалова, слідча версія є різновидом гіпотези, специфіка якої визначається особливостями і характером тієї галузі, в якій проводиться дослідження... Послідууючий етап розслідування полягає у конкретизації слідчих версій. Гіпотези проходять ретельну перевірку згідно з чотирма основними законами логіки... На третьому – заключному – етапі розслідування приймається правильне рішення. Оскільки це вимагає послідовних, правильних роздумів та міркувань, то логічне мислення на цій стадії також обов'язкове» [7, с. 121–123].

Мислиннева діяльність суб'єкта доведення заснована на порівнянні, під яким розуміється зіставлення ознак складу злочину і досліджуваного діяння та виявлення подібності та відмінності між ними.

Логічним еквівалентом поняття «порівняння» є поняття «аналогія» – індуктивний спосіб пізнання. Аналогія заснована на подібності, яка пов'язана з відмінністю і без неї не існує [8, с. 27]. Тому ототожнювати порівнювані об'єкти є явно некоректним.

Ні для кого не секрет, що саме індуктивним шляхом (від наявних у реальній дійсності слідів до формування загальної картини події минулого) здійснюється процес розслідування злочинів. Значимість індуктивного методу полягає в тому, що з його допомогою виявляють взаємозалежності між досліджуваними явищами в процесі розслідування злочину, лише на заключних етапах якого, коли зібрано всю необхідну інформацію, стає можливою їхня правова оцінка із застосуванням дедуктивних форм виведення.

Щоб оцінити будь-яке діяння, необхідно встановити поняття, що охоплює це діяння. Без вирішення цього завдання діяння не має юридичного значення. Тому в логічному аспекті кваліфікація злочину є силлогістичним висновком, відповідно до якого при збігу істотних ознак дії, що розслідується, з ознаками відбитого в кримінальному законі поняття конкретного складу злочину останнє стає поняттям цього діяння. З цієї позиції, на наш

погляд, мову слід вести не про тотожність обставин справи, які підлягають доведенню та складу злочину, а виключно про тотожність їх суттєвих ознак, при цьому кримінальний закон визначає, які саме ознаки є суттєвими (необхідними та достатніми) для визнання діяння злочином.

Слід відзначити ще один момент, що полягає у специфіці термінології, якою оперують науки кримінального права та кримінального процесу, що не дозволяє ототожнювати елементи складу злочину та обставини, які включає головний факт.

Так, в науці кримінального процесу поняття «винуватості», виступає своєрідним об'єктом пізнання в ході доведення [9, с. 45], та означає доведення того, що особа вчинила конкретний злочин.

У кримінологічному аспекті значення правильної кваліфікації вбачається у тому, що вона є основою (підґрунтям) для кримінально-правової статистики та планування заходів протидії злочинності, а також здійснює інформативний, виховний та профілактичний вплив як на осіб, котрі вчинили злочини, так і на усіх громадян [10], відіграє значну роль у діяльності поліцейських

Предметною областю формально-логічного підходу у процесі кваліфікації злочинів є розуміння змісту конкретної правової ситуації та її вирішення на основі кримінально-правової норми.

З позиції формально-логічного підходу є підстави розглядати процес кваліфікації злочинів не просто як розумову операцію суб'єкта правозастосування котра полягає в порівнянні ознак злочину з ознаками складу злочину, а як процес, що існує та розвивається в єдності формально-логічних процедур. При кваліфікації злочинів розуміння фактичної та юридичної основ кримінальної справи завжди нерозривно пов'язане з інтерпретацією (тлумаченням). Зрештою розуміння та тлумачення редукуються у застосуванні кримінально-правової норми.

Викладене, на наш погляд, свідчить про необхідності розгляду співвідношення категорій «склад злочину» і «предмет доведення» в різних аспектах. Елементами доведення є не просто юридичні ознаки складу злочину, зазначені у кримінальному законі, а ті фактичні обставини, факти, які мали місце в даному конкретному випадку та які відповідають зазначеним у законі юридичним ознакам, тобто елементам складу злочину.

Об'єктивним атрибутом будь-якого злочинного діяння виступає його громадська небезпека. Остання визначається головним чином виходячи з тих наслідків, які тягне його вчинення. Без них (наслідків) немає злочину. Навіть нереалізована загроза заподіяння шкоди також є злочинним наслідком, тому злочинів без суспільно небезпечних наслідків не існує.

Нехтування законами формальної логіки (тотожності, суперечності, виключеного третього та достатньої підстави), особливо у процесі кваліфікації злочинів, призводить до судових помилок. Порушення законів логіки, використання хибних засновків у сфері правозастосування завдає більшої шкоди, ніж у інших галузях життя. Пояснюється це тим, що кваліфікація злочину – суто розумовий процес, і відомо, що порушення логіки мислення веде до неправильної юридичної оцінки діяння та негативних юридичних наслідків.

Часто поліцейські в процесі забезпечення прав та свобод людини, збирання та оцінки доказів порушують закон несуперечності, що призводить до помилкової кваліфікації злочинів. Так, при розслідуванні кримінальної справи щодо навмисного заподіяння шкоди здоров'ю гр-на М. слідчий зосередив свою увагу лише на двох припущеннях, які тією чи іншою мірою підтверджували зібрані у справі докази. Відповідно до першого винний Д. завдав М. тяжкої шкоди здоров'ю, перебуваючи у стані сильного душевного хвилювання, друге, протилежне судження щодо кваліфікації зводилося до того, що Д. вчинив

злочин, передбачений ч. 1 ст. 121 ККУ (умисне заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю) [6]. Однак два протилежні судження про один і той самий об'єкт, взятий в один і той же час, в одному місці і відношенні, не можуть бути одночасно істинними. Помилка слідчого полягала в тому, що правильно виключивши одне з протилежних суджень, він не врахував, що друге судження за своїм характером може бути як істинним, так і хибним, і не досліджував третю можливість кваліфікації дій винного, наприклад, як замах на вбивство.

Вкрай важливе значення формальна логіка відіграє при кваліфікації поліцейським того чи іншого злочину, коли вирішується доля людини. Знання правил визначення понять допомагає запобігти помилкам при кваліфікації (визначенні) злочину.

Список використаної літератури

1. Конституція України : прийнята 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Гусерль Е. Картезіанські медитації. Вступ до феноменології / пер. з нім. Андрій Вахтель. Київ : Темпора, 2021, 304 с.
4. Кримінальне право України. Загал. частина: підр. для студентів юрид. вузів і фак. / Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко та ін. Київ : Юрінком Інтер, 1997. 456 с.
5. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації. Київ : Атіка, 1999, 464 с.
6. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Гордієнко Н. П. Роль логіки у процесі розслідування. *Логіка і право* : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 19 травня 2011 р. Харків. 2011. С. 121–1123.
8. Mill J.St. System of logic ratiocinative and inductive; being a connected view of the principles of evidence and the methods of scientific investigation. London : Longmans, Green a. co, 1886. XVI, 622 p.
9. Allen R.J. The conceptual challenge of expert evidence. *Discusiones Filosoficas*. 2013. Vol. 14, iss. 23. P. 41–65.
10. Теорія кваліфікації злочинів: конспект лекцій. URL: <https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchal-nij-kontent>

THE FORMAL AND LOGICAL ASPECTS OF CRIME QUALIFICATION IN POLICE ACTIVITIES REGARDING ENSURE OF HUMAN RIGHTS

Oleg Potsyurko

*Lviv State University of Internal Affairs,
Department of Social and Humanitarian Training
Horodotska str., 26, 79007, Lviv, Ukraine*

Maria Potsyurko

*Lviv State University of Physical Culture
named after Ivan Boberskyi, Department of Humanities
Kostyushka str., 11, 79007, Lviv, Ukraine*

The article is devoted to the study of the problem of the application of formal and logical knowledge in the qualification of crimes in the activities of a police officer in relation to ensuring human rights.

It is the police officers who are the primary link on which the process of qualification of crimes is carried out, which involves an attempt to combine knowledge of the circumstances (facts) and the composition of the committed criminal act.

Using a formal and logical approach, the police officer qualifies crimes by revealing the content of a certain legal situation and solving it on the basis of the current criminal law norm.

It has been established that using the theory of crime qualification and formal logic, the police officer creates logical programs for the qualification of crimes. The need for their development is also manifested in the need to distinguish many crimes with adjacent compositions, due to the presence in the criminal legislation of many crimes with competing compositions.

The components that outline the results of qualification of crimes are highlighted: justification of qualification; statement of the actual circumstances of the case; drawing up the qualification formula; legal wording of the accusation.

The qualifier (police officer) needs to know the criminal law well and be able to apply it in order to propose and consider all possible versions of the qualification, to determine the composition of the crime.

The peculiarity of forensic practice in the qualification of crimes is that it involves the analysis of individual facts and the relationships between them, synthesis of facts and putting forward assumptions, that is, putting forward and researching partial versions that explain individual elements and signs of the composition of the crime. Which, in turn, makes it possible to make the most fruitful use of the available factual material for the qualification of crimes, as well as to identify the missing links in order to establish a final conclusion.

Among the key principles on the basis of which crimes should be qualified are: legality; officialism; objectivity; precision; individuality; completeness; resolution of disputed issues in favor of the person whose actions are qualified; inadmissibility of double incrimination; stability.

Key words: formal logic, police officer, human rights, investigator, qualification of crime, hypothesis, version, composition of crime.